

Любка Липчева-Пранджева
(Пловдивски университет „Паисий Хилендарски”)
lipcheva@abv.bg

Поетът като филолог. Кирил Христов в огледалата на пражката българистика

Ljubka Lipcheva
University of Plovdiv Paisii Hilendarski
lipcheva@abv.bg

The poet as a philologist. Kiril Hristov's reflections in the mirrors of Prague's Bulgarian studies

Abstract

In the introductory part, the article presents Kiril Hristov's Prague archive while paying special attention to documents which are likely to upgrade or alter our perception of the poet. There is included a detailed commentary on the manuscripts “Bulgarian grammar” and “Lectures on the Bulgarian language”, which both evince Kiril Hristov's work as a lecturer in the Bulgarian language in Prague. The poet, who can be argued to have turned his identity into an aesthetic object and the literary scandal into an aesthetic creed, assumes the long-last role of intermediary and cultural ambassador, of the one held academically responsible for drawing the portrait of “the others” – of Bulgarian poets and writers and of Bulgarian culture as an entity.

Keywords: Kiril Hristov's archive, Bulgarian language and literature for foreign students, cultural transfer

I. Архивът от Прага

През последните двацет и пет години критическата рефлексия за българския поет Кирил Христов като че ли непрестанно се състезава

със самия него и, уви, активно губи състезанието – из дълбините на архиви и домашни библиотеки на бял свят се появиха непубликувани досега или само частично публикувани произведения, нови варианти на познати произведения, забравени и забранявани текстове, публицистика, критика, кореспонденция, дневници, мемоари от и за него и т. н. А публикациите на Кирил Христов на чужд език и преводите на произведенията му на чешки, немски, френски все още не са дори библиографски изчерпателно описани. Като че ли литературоведската метафора за нарастващия текст се е буквализирала в неприключваща лавина от информационни източници. Дали пък накамаряването на текстовост не продуцира всъщност обратното на очакванията – дали не втвърдява и стеснява призмите на четене, вместо да провокира потребността от пораждаване на нови? Поне първоначално до подобни усъмнявания ме отведе новият за Националната библиотека „Св. Св. Кирил и Методий“ архивен фонд, свързан с българския поет¹.

Дължа специална благодарност на колегата Добромир Григоров, който не само че беше копирал цялата съхранявана в Пражката национална библиотека архивна сбирка под името *Кирил Христов* и съответно я беше предал в НБКМ, но и ми помогна да стигна до самите копия, преди информацията за тях да бъде включена в каталозите. Става дума за дигитални копия на архив, съхраняван първоначално от съпругата на поета, Ноemi Молнарова, който все още не е обработен от специалисти и затова е хронологично и тематично неподреден, съдържа вътрешни повторения и е трудно да се прецени дали и каква част от него дублира вече налични документи в други архивни сбирки на Кирил Христов. Съществен дял от тази сбирка съставлява например ръкописът на *Време и съвременници*. Изпъстрен с вестникарски изрезки и страници от различни публикации, с подлепени допълнително листчета с преписани на ръка стихотворения, с трескави забележки към читателя като „Обърни!“ и т.н., ръкописът несъмнено предлага много интересно свидетелство за процеса на създаването на произведението, но пък е и отдавна познат на българските читатели текст². Архивът съдържа и машинописен екземпляр на романа *Бели*

---

¹ Дигиталните копия на архива са вписани с Акт № 12 от 2007 г. и са включени към НБКМ-БИА.

² Кирил Христов. Съчинения в пет тома. Том 5, *Време и съвременници*. Съст. Ела Константинова, Св. Гюрова и др., София, 1967 г.; Кирил Христов. *Време и съвременници* в два тома. Съст. Ива Бурилкова и Цочо Билярски. ИК Парнас-96. С. 1999; Част 3, София: ИК Синева, 2001.

дяволи, с нанесени поправки на ръка от самия автор, и макет на издадената през 1914 г. книга *Поет и критици*. Съдържа и изобилие от юридически документи, свързани например с уреждането на правата върху произведенията на Кирил Христов (поетът продава пълните права на съпругата си; тя се споразумява за тези права със сина и дъщеря му след смъртта му). Съдържа още: богатата кореспонденция, свидетелстваща за контактите на Кирил Христов; началото на студия на Ноеми К. Христова за „чехословаците“; публикация във виенски вестник на стихотворението: *Töte!* („*Убивай, наш е ред...*“); разказ на съпругата за това как е написан романът *Бели дяволи* и т.н.

Със своите 5966 дигитални единици архивът предлага едно поразително богатство, което несъмнено чака своя пълноценен прочит, което обаче натрапчиво ми показваше следите на все същия, познатия *Разказ за фигурата на Кирил Христов*³. Ето един пример: ***Черната тетрадка***, чиито страници с налепени изрезки от вестници съхраняват всяко споменаване на името *Кирил Христов* в българските вестници („Воля“, „Българан“, „Вечерна поща“, „Военни известия“ и много други) и в чуждата преса (немска, френска, чешка, сръбска) и отбелязват стъпка по стъпка потока на времето от 1906 до 1916 година⁴. Изключително важен период за българите и за българската държавност – без съмнение, – който в архива присъства чрез *Войната на българския Парнас* (карикуатура, публикувана във вестник *Българан*), чрез хвалебствени рецензии или вестникарски съобщения от типа на:

---

³ Това определение е условно и чрез него единствено е потърсена разграничителната линия по отношение на едно „ново знание“, което би трябвало да поднесе проучването на толкова обемен архив. Като обединявам прочитите на множество изследователи в общото название *Разказ за Кирил Христов*, не подценявам в никакъв случай нито нивото на активния академичен диалог, нито постигната в него широта на интерпретационната палитра. Бих искала специално да отбележа приносния характер на следните изследвания: Ал. Бенбасат, *Еротиката у Кирил Христов*. София 1995.; С. Янев, Хр. Трендафилов, С. Сивриев (съст.), *Кирил Христов: нови изследвания*. Сборник с материали от конференция. Шумен 1997; Д. Аврамов, *Кирил Христов*. В: *Трепети. Лирическа поезия*. София 1987, 5-48 и *Поет и съвременност. Из патологията на нашите критически нрави*. - в. *Култура*, 23. 06. 2015; М. Кирова, *Млад сред стари, стар сред млади. Феноменът Кирил Христов в края на XIX век*. В: М. К. *Проблематичният реализъм*. София 2002.

⁴ Обхваща копия № P6210063 до № P6210156. Номерата на всички следващи копия ще вписвам в скоби, непосредствено след цитата, взет от тях, или след позоваването на тях.

„Завчера, в неделя, замина за Берлин поетът писател г-н Кирил Христов...” и „...Г-н Кирил Христов ни съобщава сега, че готвел да разкрие пред нашето общество една нова серия плагиати...” (P6210071). Част от страниците на тетрадката са равно и точно изрязани с бръснач (какво ли са съдържали?), друга част са облепени с внезапно свършващи отзиви за творчеството на поета, окастрени и запазени без авторските имена; на няколко места нетърпеливо е откъснато свидетелство на времето и са останали само четири неравни дупки. И обратното – внимателно подредени и залепени са страниците на щедрата рецензия на М. Арнаудов за военна лирика на поета, публикувана по повод на новоизлязлата антологична стихосбирка *Победни песни. 1913-1916 г.* Следва изрезка от четвърт вестникарска колона с информация за сборника статии *Бурни години* от Кирил Христов, в който „се третираат най-важните въпроси на българския обществен, политически и културен живот от 1913 година насам” (P6210156). Това всъщност е жестът на затваряне на тетрадката, на финала, чрез който кръгът на събитийността окончателно се ключва в Аз-а и в неговата воля за продуциране на свят. **Черната тетрадка** подрежда една твърде лична история за цели десет години, която, от друга страна, в различен мащаб и все пак удивително добре позната, влиза в страниците на *Ад в рая*, на *Бели дяволи* и *Време и съвременници*. И обратно – съвсем новите (поне за мен) сведения около съдебния иск за плагиатство, повдигнат от австрийския поет и преводач Рода Рода срещу издателя от Лайпциг Л. Парпулов за текст, написан (предоставен му) от Кирил Христов, бяха точно толкова потискащо препотвърждаващи познатия **Разказ**.

Значителна част от документите могат да предоставят ценни указания за творческия процес при Кирил Христов. Такива са например „сюжетите за малки стихотворения” (P6270027 - P6270040) или 35-те „мини-сюжети”, събрани в една розова тетрадка с плътно изписани страници (P6280267 - P6280292). Сюжетите сбито нахвърлят отделни сцени от градския бит, описания, фолклорни обичаи (нестинари, кукери), легенди („*В освободителната война турци откарват едно 6-7 годишно момче...*”), исторически справки („*Иван Владислав. Източнoбългарското царство пада...*”), анекдоти („*Жена иска да се отърве от мъжа си...*”), а тук-там по страниците се появяват и съвсем кратки напътствия („*легенда ...може да ѝ се даде великолепна стихотворна форма*”). Ако това не е замислян, но останал неосъществен български *Декамерон*, разчитането на розовата тетрадка ще има какво

да допълни в знанието ни за произведения като *Самодивска китка*, *Тъмни зори*, *Кратки и буйни луди* и др. Но дори и сюжетно изцяло да се размине с вече публикуваното, описът от розовата тетрадка няма как да промени почерка *Кирил Христов*, няма да внесе и съществени изненади в разказа за него.

Вероятно внимателното разчитане и обработване на всички текстове, свързани с Ноеми Молнарова (спомени за Кирил Христов, преводи на негови текстове, собствени стихове, кореспонденция, но и дневници), в бъдеще ще разширят и реструктурират някои епизоди от възторжения вариант на *Разказа*, свидетелстващ за неподправената почит на читателите, за гордостта им от постиженията на големия български поет. Със сигурност поне ще приобщят към него фигурата на преданата съпруга и влюбен читател преводач, на ревностната пазителка на архива (особено в периода след 1944 г.), но ...едва ли ще го пренапишат. Можех с облекчение да се „измъкна” изпод тежестта на колосалната текстовост на архива, да оставя на друг/другите да преровят буквите и макар че никой, чул стиха „в буквите на *роза* е самата *роза*” и самият Нил е в името на *Нил*”, не би трябвало да е толкова лекомислен, бях готова да си простя, че съм разчала само онова, което вече зная. Ако не беше един семпъл текст на интервю от 1938 година.

Кирил Христов се връща в България след 16-годишен престой в чужбина и още от Драгоман го посрещат възторжени почитатели. Сред тях е и журналист от вестник *Утро*. Запитан дали се завръща окончателно в родината, поетът отговаря: „*Не съм решил още. Сега се връщам само за три месеца. С Прага не мога да скъсам. Там ме чака и моята работа, която обичам. Знаете ли, че там аз уча чехите на български език и само за 36 часа през двата семестъра моите ученици научават езика и изучаването на нашите автори не представлява никаква трудност за тях*” (Р6210170 Подчертаването е мое - Л. Л.).

За 36 часа пълен достъп до литературния български – методът ще да е бил уникален! И кога личното име на българската лирика, Кирил Христов, е станало име на даскал⁵? И откога поетът на нацията, про-

---

⁵ Негативното отношение на Кирил Христов към професията на преподавателя и по-специално към учителското съсловие в България е засвидетелствано в множество мемоарни текстове. Собственото си назначение за професор в Софийския университет поетът приема като жертва: „Поканен за професор, аз, в силата на моите току-що стегнати във военна Прусия понятия за държавен ред, нямах право да откажа, макар от моя страна това да беше една необикновено голяма жертва. Аз наистина можах в една-две

нищателният интелегент, безкомпромисният критик се гордее с учителските си постижения?

II. Поетът и неговите лекции

„Ужасно ми бъркат на литературата моите два лектората“⁶ (P6220085), споделя чрез друг вестник и по друго време, но пак достатъчно публично, поетът Кирил Христов. В писмото, с което ръководителят на славистика в Немския университет на Прага, професор Г. Геземан го кани да поеме лектората по български език, наред с щедрата оценка за творчеството на поета, все пак внимателно е отбелязано: „*Без помощта на един българин, който притежава фин усет за своя майчин език и неговия ритъм, който майсторски владее езика (не научно, а като творец), много от нашите планове няма да могат да бъдат изпълнени*“ (P6220149). Следователно никой не очаква от поета да се превърне във филолог, но пък К. Христов не е личност, която приема каквато и да било задача с подценяване на мащаба ѝ.

Три папки от архива пряко свидетелстват за преподавателската дейност на Кирил Христов в Прага. Първата съдържа ръкопис със заглавие *Bulharská mluvnice* (Българска граматика), под което стоят две уточнения с молив, очевидно нанесени по-късно: ясно изписаното име *К. Христов* и съкратеното допълнение *překl. N. Christova* (преводач Ноemi Хр.) (P6290442 - P6290474). Няма съмнение, че ръкописът е уведен курс по български език, създаван специално за чешките студенти на поета – основните обяснения в тези 66 страници са на чешки език и всички теми (от вариантите на изписване на азбуката и основните фонетични правила до сложни граматически категории като кондиционал) са разработени през опората на чешкия. Фразата *Jako v češtině* (като в чешки) се среща твърде често, за да е случайна попътна забележка и само на едно-две места се появява корективът на немския език⁷. Страниците са изпълнени с множество допълнително

години да бъде по-добър от множеството наши професори, обаче литературата ми трябваше без друго да пострада” (Христов 1997: 75).

⁶ Официално К. Христов е командирован за преподавател към Немския университет, но води „свободни“ лекционни курсове по български език и в Карловия университет на Прага. Поетът поддържа много активни колегиални отношения с академичната общност и на двете учебни заведения.

⁷ Билингвизмът е бил обичайно явление за студентите и в двата пражки университета от периода – повечето от тях съчетават чешки и немски език

нанесени поправки, зачертавания и уточнения, на места има съкращения или пренареждане на номерацията на правилата, т.е. екземплярът не само е бил „работен”, но е и активно доразвиван в самата учебна практика на курса по „българска граматика”.

На пръв поглед и при организацията на материала, и в начина, предвиден за неговото поднасяне, в учебника доминира така нареченият граматико-преводен метод, унаследен от модела на преподаване на класическите езици – поднася се набор от граматически правила в определена логическа обвързаност и се цели постепенното овладяване на книжовната норма. „Българската граматика” на К. Христов обаче не е нито изчерпателна, нито съвсем последователна в следването на тази методическа нагласа. Прави впечатление, че отделни теми са поднесени в детайли (например: падежни форми, образуване на множествено число, числителни, местоимения), а други са по-скоро „съобщени” попътно (вид на глагола) или странно „рано” внесени като например: *futurum exactum*. Навсякъде „живият”, езикът в комуникативна среда, е настойчиво включван, като е предаван през вариантите на употреба (например: при императива: *Да думаме!* и *Нека думаме!*) и съответно в динамиката на развитието на формите (например: отпадането на падежните форми при имената: *простотията Йоцова* и *простотията на Йоцо*). Обяснението за току-що поднесената граматическа норма може да „отскочи” чисто асоциативно във фолклорни употреби като: „От седемте *рани цареви* станали седем извора”, в църковнославянски изрази: *гробът Господен* и *ден Господен* или при идиоми на ежедневието като: *до ден днешен*. За съвременните изследователи на историята на българския език вероятно ще е изключително интересна тъкмо синхронията в ръкописния учебник на представени като активни и нормативно валидни форми от типа на: *Не можем търпя* и все още предстоящото утвърждаване на „да-конstrukциите” или пък наличието единствено на негативния императив *Недейте ходи!* (изцяло липсва вариантът: *Не ходете!*). Странно за днешните езикови усети звучат и конструкции за бъдеще време като: *Свиря-ща, когато ми се свири* и *Мина-щем и през вашия град*. Във всички случаи комуникативният метод и неговата значително по-модерна концепция за постигане на езикова компетентност са достатъчно интензивно застъпени в учебната програма на ръкописа.

като равноположени и независимо от това кой от двата езика е образователният, нивото на компетенция и честотата на употребата им са много високи.

Дали става дума за оригинален, създаден от самия поет, учебник по български език? Кирил Христов, разбира се, се е опирал на богатия си опит като преподавател по български в Лайпциг, вероятно е ползвал и помагалото на Г. Вайганд с включения в него „ключ към българската граматика” (Weigand 1917). Традициите на преподаване на български език, вече създадени в Карловия университет, би трябвало също да се отчетат: пражкият славист Иржи Поливка пръв води два семестъра теоретичен курс по граматика на новобългарския език, а практическото изучаване на езика се поема последователно от В. Добруски и от Йозеф Пата. (Виж: Ржехачек 1997: 5-25) Ако търсим обаче сигурен ориентир за „оригиналност” на учебника, ще го открием отново в архива и отново свързан с намесата на съпругата Ноеми Христова. Върху първата страница от втората папка (P6210174 - P6210192) също има по-късно нанесени авторство, заглавие, датиране: *Кирил Христов. Лекции по български език в Прага 1930(?)*. Датирването очевидно е направено по лична преценка и затова е поставено под въпрос, ясно и категорично обаче е отбелязано едно ново уточнение: „*nevvydané*” (неиздадени). И ако за *Bulharská mluvnice* авторството се размива между множество налични предобразци и неясното съучастие на съпругата, за този курс от лекции се е мислело/коментирало като за оригинален принос и възможна публикация.

Тази втора папка с материали от преподавателската дейност на Кирил Христов съдържа осемнайсет плътно изписани машинописни страници, номерирани с последователни римски числа и следващи еднообразно оформление. Първата страница е посветена на имената в българския език и е организирана под формата на списъци, всяка следваща страница обаче е разделена на три части: първи раздел включва диалог; втори – упражнения; трети – кратък лирически текст или откъс от по-голямо лирическо произведение на български автор. Еднотипното логическо и структурно оформление подчертава самостоятелността на всяка страница като отделна лекция. Свитъкът никак не е голям, но пък доста точно отговаря на очакването за семестриална натовареност (да си спомним: „...само за 36 часа през двата семестъра”, т.е. два семестъра по 18 броя лекции) и очевидно е служел като базисен текстови материал, който придружава лекционния курс и съдържа основата, върху която се развиват лекциите в реалното аудиторно време. Всеки студент получава от преподавателя или сам си набавя екземпляр от „скрипта”, работи по него в рамките на семестъ-

ра, готви се чрез него за изпита си⁸. Скриптът е едновременно сценарий и синопсис на лекциите, той е непълноценен без режисьор-преподавател, който разгръща записаното в цялостно изложение.

Преди да се опитаме да разгърнем скрипта на Кирил Христов в пълнотата на лекционното му случване, се налага да уточня още нещо. Третата папка (P6210193 - P6210213) е останала неназована. Тя съдържа общо 21 страници машинописни лекционни материали (с 3 повече), като текст всъщност дублира до голяма степен втората, но не съдържа няколко лекционни теми. Страниците тук са само частично номерирани и не са така стриктно разделени на учебни единици; част от диалозите са по-дълги, на места има вътрешна повторителност. Впечатляват еднократното включване на обширен текст на немски език (вероятно като задача за превод), употребата на едно единствено немскоезично заглавие (*Datierung*) и изборът основният фиктивен персонаж в диалозите да е германец по националност (Мюлер е търговец, посещаващ по работа България). Възможно е тази папка да съдържа по-ранен вариант на лекционния материал, възможно е дори да е била обвързана специално с преподавателската дейност на К. Христов в Немския университет на Прага. Съществени разлики между двата скрипта обаче почти няма (там, където са от значение за концепцията на лекционния курс, непременно ще ги отбележим) и затова по-логично е да говорим за един единствен лекционен курс. Изключително важно е също да забележим, че по страниците и в двете папки липсват всякакви ремарки или обяснения на чешки език и българските текстове са поднесени без посредник.

Декодирането на първите раздели от скрипта на този лекционен курс не изглежда никак трудно. Те съдържат кратки диалози, разгръщащи свой „сюжет“ в последователността на курса и стриктно следват принципа на „драматургичното триединство“ – време, място, действие. За писателския опит на К. Христов подобна сценарийна задача едва ли е била проблем. С изключение на последния диалог от стр. 18 този първи раздел не е изненада за организацията на учебния процес при усвояване на чужд език. В диалозите наративно са обвързани обичайните за жанра *пътеводител* и/или *разговорник* теми: на гарата, в хотела, в банката, на гости и т.н. Те набавят лексика и идио-

---

⁸ В немската академична традиция думата има и друго значение – *Mitschrift* – записки по лекции, които си водят самите студенти. Това е всъщност популярният в България вариант за лекционен курс.

матичност, приобщават към ритуалите на ежедневието и формите на светско общуване, ориентират в съвременния културен живот на българската столица. Основният персонаж в този вариант на лекциите (Иванов) е син на български емигранти в Америка и съответно носи „биографично алиби“ както за абсолютното си незнание/любопитство спрямо всички сфери на организацията на българския бит, така и за високото си ниво на знание/ владеење на езика. Чрез него и българския му „гид“ (Стоянов, току-що завърнал се от Виена критично настроен български студент), обучаваните буквално попадат в удвоената гледна точка на *чуждия* и *своя*, едновременно учат български и дистанцирано оценяват българското. Двойното отстраняване, постигнато чрез персонажите (единият – завръщащ се в обичаната, но никога не виждана родина; другият – разчитащ родното откъм перспективата на неговото европейско оценностяване) е пряка експликация на позицията на самия поет спрямо родното, на неговата собствена многопластова, лишена от сантименти, но не и от амбиции, вградена в проекта за българска културна идентичност. Можем само да си представяме детайлните разкази, които преподавателят К. Христов, авторът на епопеята *Чеда на Балкана*, но и на множество статии за съвременната култура на българите в *Прагер пресе*, е поднасял в реалното лекционно време на своите студенти, когато им е обяснявал словосъчетания като „дядо владика“, „македонски войводи“, „овчари власи“, „пиротски килим“ и т.н.

Вторият раздел на лекционния скрипт е неотменно свързан с упражнения. Ако изобщо се нуждае от по-детайлно вглеждане, този втори раздел би трябвало да бъде аналитично съотнесен с учебното съдържание на *Bulharská mluvnice*⁹. Третият раздел е единственият, който започва още от първа страница. На нея са разположени три блока с предложена като „Четиво“ лексика, които са организирани на различен принцип: при „Географски имена“ топонимите са под-

---

⁹ Тук рядко има указания за типа задачи и само косвено, от адитивното навързване на изречения, можем да предполагаме тяхното целеполагане. Някъде лесно се разпознава упражняваната граматическа категория (например: числителни, множествено число при едносрични думи, вокатив и т.н.) или разиграваната комуникативна ситуация (например при синтактична синонимия като: От далеко ли пътувате? Нали пътувате от далеко? Дали пътувате от далеко? Нима пътувате от далеко? Да не пътувате от далеко?); другаде струпането е твърде разнообразно, за да отведе към какъвто и да било директен извод.

редени по мащаб (континенти, държави, градове и т.н.); при блока „Лични имена” азбучният ред накамарява поразително разнообразно множество от български имена; в „Поети и писатели” са изписани/озвучени на български имената от световния литературен канон. В тази последна поредица стриктно се съчетават историографският и националният принцип на подбор. Тя започва с литературните имена на Античността, с Омир и Есхил, и продължава през италианската литература, английската, френската и т.н., като националният подписък изброява в започваща от Ренесанса хронология имената на най-значимите национални автори, без да пропуска актуалния литературен процес. Българският подписък бележи финала на общото изброяване и съдържа девет авторски имена: Ботев, Вазов, Михайловски, Константинов, Славейков, Страшимиров, Яворов, Йовков, Лилив¹⁰.

С изключение на Ботев останалите осем автори са съвременници на преподавателя поет Кирил Христов. А *съвременник* е дума с много специална натовареност в речника му. Дали докато отчетливо е произнасял пред аудиторията имената на своите събратя по перо, докато е поправял произношението на студентите си, поразителната му памет не е изстрелвала на ум към всяко име съответния текст епиграма от неговите *Запалени стрели*? Днешните български читатели, запознати с документалната сага *Време и съвременници*, със сигурност могат да извлекат от текста ѝ редица пасажки, чрез които К. Христов категорично заявява негативната си оценка както за дарбата, така и за творческия принос на литературните си събратя. Тогавашните, българските читатели от 30-те години, са знаели не по-малко – чели са *Ад в рая* и *Запалени стрели* и са свидетелски потопени в серията от скандали, чрез които Кирил Христов успява за кратко време и с безпощадна последователност да откаже на К. Величков, на П. К. Яворов, на П. П. Славейков и на Ал. Балабанов правото да бъдат „имена от списъка” на българската литература.

Архивът, който тук разчитаме, съдържа необозримо изобилие от жанрово разнообразна текстовост, която настойчиво демонстрира тази почти маниакална потребност на Кирил Христов да бъде единственият, да бъде ИМЕТО СПИСЪК на българската литература. Ще приведа само два примера, отнасящи се тъкмо до най-неутралното име от изброените – името на Патриарха на българската литература.

---

¹⁰ За сравнение в немската поредица са изброени 15, в руската – 11, в полската – 13.

Иван Вазов, покровителят и търпеливият приятел, е пощаден от атаките на публично бичуване, но не и от инстинкта за властно присъствие и докато активно участва в подготовката на юбилея му, поетът Кирил Христов трескаво записва в дневника си: *„Ако имахме само Иван Вазов и никого друго, нима честването на този поет не би било едно празненство на безкрайната сиромашия? Колцина разбират тая простичка мисъл? Разбра ли я сам Ив. Вазов?“* (P6280428). Със сигурност разбираема за литературните му съвременници е била амбицията на Кирил Христов да бъде новият/следващият Вазов. Една ранна карикатура на Ал. Божинов, публикувана във вестник *Българан* на 22. 01. 1906 г., вероятно е допадала специално на Кирил Христов, защото за разлика от много други, е оцеляла след всякакви прочиствания и е съхранена до последно в архива. На нея костеливата фигура на по-младия поет, умалена и олекотена, буквално кацнала на леглото на по-възрастния, със загриженост размахва ветрило над лицето на блажено спящия. Помежду им, все още неподелена и някак „свободна“ от притежание, стои поетическата лира. Надписът под карикатурата гласи: *„Над спящия Иван Вазов, Крил Христов седи и го брани от хапяците го литературни мухи. Само не се събуждай, му казва той, защото дяволите те взимат и тебе!...“* (P6210066).

Но това са рефлексите на конкуренцията и на цялата острота на авторовото пребиваване в българския контекст, които многократно и обстойно са коментирани в нашата литературна история. Ако решим да приемем диапазоните на метафоричния език за биографично валидизиращи пътя на личността, ще забележим, че отстоянието между *„Прощавай, сбогом, тихичка родина, напушам те без жал“* (1897 г.) и *„Измъчи ме, ти, роде мой жесток// отвя ме твойта злост от родна ветва...“* (1937 г.) бележи отстоянието между отречената от поета родина (преодоляната „теснота“ на родния контекст) и отричащата поета родина (никога не постигнатото владееие на/над родния контекст). В прозата на Кирил Христов има и един друг тип жестовост – на отложения, на заглушения български свят. В романа *Бели дяволи*, във *Време и съвременници* едно чекмедже на бюро се отключва и старателно заключва всеки път, когато трябва да погълне вест от българското „сега“ (писмо, вестник, списание, книга), да отмести и откаже всеки опит за подновяване на диалога между поета и родното настояще. Ключът е едновременно съхранен достъп и забрана за достъп, той е знак за волева надположеност на рационалното Аз спрямо демоните на българските му проекции. Властовите позиции на по-

добен автоконтрол заема и ролята на преподавател, на академично присъстващия поет Кирил Христов. Третият раздел от неговите лекции по български език ще ни демонстрира пълнотата на тази ролева функционалност.

За разлика от всички останали машинописни страници на скрипта, изписани при минимална разредка буквално до границата на листа, първа страница остава непълна. Почти една четвърт от нея стои преднамерено показно празна. Подчертано сбит и къс, третият списък, „Поети и писатели”, демонстрира висока компетентност, щедро разлята в диахрония и синхрония културна ерудиция, пресята обаче през строг естетски критерий, спрямо който успешната литература е и философия, и естетика (доказват го имената на Сократ, Платон, Монтен, Русо, Брандес, Кант, Хегел, Бергсон и др.). Въздействието на този трети списък трябва да е било доста силно. Възможно е студентите, изучаващи славистика през 20-те години на миналия век, да са били активни читатели, възможно е да са били запознати с творчеството на голяма част от изброените автори; по-вероятно обаче ми се струва да са разполагали с „мрежова компетентност”, т.е. познавали са отделни текстове в дадените национални списъци, които са задавали престижност на имената от целия списък. Българското изписване на списъка (*Aischylos* и *Shakespeare* като *Есхил* и *Шекспир*) говори за друг тип усвоеност – за пълно, макар и преводно, но цялостно присъствие на световния литературен канон в българската културна среда: от класическата Античност до европейската литературна мода на деня, в цялата ѝ национална пъстрота¹¹. Деветте имена, с които приключва „четивото” по световна литература, са български, трудни са за разчитане и произнасяне и дори и за най-старателните студенти читатели това са имена, стоящи отвъд всякаква навичност на употребите. Широко и щедро скроеният фон, на който са положени неизвестните български имена, е провокация към аудиторията (любопитството и уязвената амбиция винаги са били силен мотив за работа), но и доста тежка отговорност за преподавателя. Защото тепърва ще се разгръща учебният процес, при който дописването на български поети и писатели на финала на списъка на световната литература трябва да

---

¹¹ Само детайлна справка за преводите на български език към 1930 година би могла отговорно да определи „добавената стойност” в образа на българската култура, която продуцира подобен списък. Нека отбележим засега само, че списъкът му придава достатъчно блясък, като разширява личната библиотека на поета до библиотека на нацията..

прерасне в убедително и успешно вписване. Защото залогът всъщност е още по-голям и, разбира се, имената в списъка реално са десет. Спестеното десето име, това на поета Кирил Христов, е най-познатото (всички в залата знаят, че той, българският поет, е сред тях), а тепърва предстои да се опише и постигне престижността на самата титла „български поет“.

Във всяка от следващите лекции Кирил Христов ще представя по един български поет. Прозата остава изцяло извън този лекционен курс¹². Дали е подценявал постиженията ѝ или просто се е съобразил с изключително ограниченото лекционно време? Дали когато е коментирал поета Вазов, е говорил/споменавал и за разказвача и за романиста Вазов? С решението да се ограничи само в лириката той със сигурност печели чисто стратегически и успява да покаже богато разнообразие на теми, мотиви и почерци, които да оформят представата за многопластова лирическа традиция. Всеки от почерците е позициониран в хронологията на неговата поява: Христо Ботев, Иван Вазов, Стоян Михайловски, Константин Величков, и т.н. до Фурнаджиев и Разцветников. Всеки от тях подхваща тематична линия или мотив, които видимо кореспондират със следващите или поне подновяващо се появяват в някои от тях. Като устойчиви и високочестотни се открояват темата за родното (у повечето автори: Ботев, Вазов, Разцветников, Фурнаджиев и др.) и мотивът за борбата за свобода (Ботев, Траянов, Фурнаджиев). Медитативен тип лирика предлагат откъсите на Ст. Михайловски; стихотворението *Байрам* на К. Величков подчертава преплитането с източната традиция; разгръщането на фолклорни мотиви е експлицирано през текстовете на Ботев и Ц. Церковски, а в чисто жанрово отношение лирическата миниатюра почти равновесно се поделя между пейзажната си вариация (П. П. Славейков, Н. Ракитин, Н. Лилиев, К. Христов) и интимната лирика (П. П. Славейков, Н. Ракитин, М. Белчева, Д. Дебелянов, Тр. Кунев). В скрипта на лекциите по български език българската лирика демонстрира и великолепни възможности за оркестрации на стиха: класи-

---

¹² За целите на учебния процес Кирил Христов е подготвял специален сборник *Български разкази*, който обаче не успява да издаде, преди да напусне Прага. През 1948 г. Ант. Фринта подбира само 5 разказа и издава учебно помагало, в което е включен оригиналният коментар на Кирил Христов *Литературно-критически бележки*. Изданието заслужава специално внимание. Тук можем само да насочим към обстойната рецензия на Ст. Стойков, публикувана в списание *Език и литература* (Стойков 1948).

чески четиристишни строфи (с разнообразие от ритмични стъпки и богатство от римни съзвучия), сонети и станси, фолклорни напеви („Лудо ходи, лудо шета из селото...“), изящна сугестивна звукопис при символистите („Съмна в сънните градини...“) и експериментаторски жестове с ритъма на авангарда. Начално-финалното включване на Ботев (*Хаджи Димитър*, озаглавен откъс) и Фурнаджиев (*Родина*, откъс без заглавие) оформя рамкова диалогичност, задава единството на лирическото пространство, но подчертава и наличието на специално изработена концепция, през която то се аранжира.

Ще си позволя кратко вглеждане само в три текста, които подчертават спецификата на предпоставения модел за българска лирика. Изборът Вазов и темата за родното да бъдат представени през стихотворението *Българският език* е ярко доказателство за педагогическия и филологическия усет на поета. Творбата дава възможност да се разгърне (или поне да се набележи) голямо разнообразие от езиковедска проблематика: история на езика и нация (*език священ...*), особености на фонетичната система (*не си можал ти...*), стереотипи за чуждия, непознатия език (*груб брътвеж...*), диалект и книжовна норма (*език на тая, дете ни роди...*), език и култура/литература (*и не за песен геният ти слеп...*) и т.н. Реторически творбата огласява неоспоримо най-значимата заслуга на Вазов за българската култура – създаването на нейния литературен език, раждането на една цяла „литература в миниатюр“ по думите на недолюбвания (но тук, в педагогиката на лекционния курс препотвърден) критик д-р Кръстев. Реторически петте избрани от К. Христов строфи от Вазовото *Българският език* огласяват и амбицията на целия трети раздел от курса – да се изведе пред чуждата аудитория възможно най-представителният „атлас“ на българската лирика: „*Ох, аз ще те обриша от калта// и в блясъка ти чист ще те покажа...*“.

Изборът за представителен текст при Ботев, Вазов, Пенчо Славейков (*Докле е младост...*, *Спи езерото*) задава алгоритъм, който някак странно се прекъсва, срива се с включването на Яворовото стихотворение *Желание*. Творбата не е сред особено популярните текстове на лирика, а и не би могла убедително да поеме ролята на екземплум за поетиката му. Едно от ранните произведения на Яворов, тя не е и текстът, който отрежда специфично свое място на поета в тематичната палитра и в стиловия регистър на българската лирика. Измежду десетките варианти за полагане на такава вписаност (любовна лирика; хайдушко-песенния фолклор; модерни философски теми като раздво-

ението и нирвана и т.н.), Кирил Христов избира мотива за желаното, мечтаното бягство, лирически изговорен като морска импресия. Можем да оценим този избор на Яворов текст като демонстрация на романтичната, байроновска линия в българската лирика. Или пък да приемем, че преподавателят (пак съвсем добронамерено) е потърсил за своите студенти по-лесния и разбираем подстъп към сложните разпади на модерната личност, към лирическата метафизика на Яворов. Все пак и Пенчо Славейков присъства в скрипта към лекционния курс не с *Химни за смъртта на свръхчовека*. Не можем да не забележим обаче, че и на двамата им е отказан мащаба на ключова, на преломна нова фигура в българския модернизъм. Че сме попаднали в съобщност на българско лирично поле, която наистина не е раздирана от резките конфликти на *младост* и *старост*, в която естетическите вълни и тематичните хоризонти се застигат и плавно преливат, но пък и непривично за българското четене, автоматизирало потребността от скала на канонични йерархии, се съполагат и редуват имена като *Яворов* и *Н. Ракитин*, *Т. Траянов* и *Тр. Кунев*, *Лилив* и *Мара Белчева*... И в това редуване името *Кирил Христов*, свито в инициалите *К. Х.*, вмъква само две строфи между текстовете на *Ц. Церковски* и *Яворов*:

*Сънувам със отворени очи
Скали над нея, вятър там ечи,
Скали над нея, вятър там ечи,
Пред нея вечний на вълните бяг.*

*Тук няма по родината тъга!
Играя със морето аз весден
Или обтегнат дремя на брега,
А то припъгля до самия мен.*

(Христов 1987:110)

В третата папка с лекции по български език (P6210193 - P6210213) позицията, която поетът преподавател избира за собственото си включване, е почти същата, но текстът е друг – предложен е сонет от *Каменния блян на Прага* (P6210204). Въпреки формалното съответствие с *К. Величков*, представен също чрез сонет, темата и стилистиката на Пражкия цикъл (колкото и близки да са били на студентската аудитория) несъмнено са отделяли *Кирил Христов* от целостта на българската поредица. Отреждали са му оразличена позиция сред лирическите гласове, озвучаващи своето – не непременно надпоставена, но маркирана през културно отстояние. Със стихове като „Сънувам със отворени очи...” гласът на *Кирил Христов* някак естествено застига, продължава, прелива се в гласа на *Яворов*: „една съблазън ме опива, // зоват ме шепотно мечти...”. Или пък движението на прелива-

не и прегласяне е точно в обратната посока?

За да постигнем повече яснота за концептуалния строеж на третия раздел от скрипта, ще трябва да проверим как са подбрани българските гласове и откъде са взети текстовете им. Поетът преподавател е имал богата библиотека, следил е активно литературния живот в България и без съмнение е приемал позицията си на културен посланик, на медиатор на българското с изключителна (дори ревнива, както твърдят множество спомени за периода) отговорност. Сред книгите му ще да е била и антологията *Български поети*, съставена от Хр. Цанков и издадена от Министерството на народното просвещение през 1922 г. В предговора на Хр. Цанков специално е отбелязано предвиденото, но несъстояло се участие на К. Христов в подготовката на изданието: „... г-н министъра възложи на комисия в състав г. г. К. Христов, Вел. Йорданов и мене... Още от първите разговори обаче на членовете на комисията се очертаха техните различни схващания за възложената им работа. Поради това, че г. Кир. Христов бе ангажиран с друга работа...” (Цанков 1922: 5). Дори и да не е получил специален брой от министерската антология, К. Христов си е осигурил книгата или поне в дома му е имало екземпляр от нея. Знаем го със сигурност, защото на заглавната страница на дигитализираното копие на тази антология, направено по екземпляр на библиотеката на Университета на Торонто, откриваме добре познатия ни четлив подпис: Noemi Molnarova-Christova (Цанков 1922: 1).

С изключение на текста на самия Кирил Христов и на извадките от произведения на Разцветников и Фурнаджиев, публикувани за пръв път 2-3 години след издаването на антологията, всички текстове на български лирици, включени в скрипта, са налични в антологията. Ето съответствията по страниците от Антологията: Стоян Михайловски, стр. 65; Конст. Величков, стр. 74; Ц. Церковски, стр. 121; Яворов, стр. 169; Тр. Кунев, стр. 228 и т.н. Текстовете са взети без изменения¹³, хронологията на включване е същата, но истинското доказателство за факта, че тъкмо тази антология е послужила за първоизточник, откриваме на страница 504 с опис на биографичните бележки, на който срещу имената на включените поети някой грижливо е поставял тирета с молив. Тези колебливи отбелязвания (част от тях са изтрити допълнително) подсказват диапазона на различията „за възложената работа”,

---

¹³ Разбира се, трябва да отчетем направените от поета К. Христов съкращения, които самият формат на работа му налага.

но очертават и „вътрешен списък“ на отпадналите от скрипта лирически имена на съвременници: Иван Грозев, Елин Пелин, Александър Балабанов, Иван Андрейчин, Иван Арnaudов, С. Чилингиров, Д. Бояджиев, Д. Бабев, Дора Габе и т.н. Общо 22 имена, сред които и това на съставителя, на семейния приятел и поет Христо Цанков-Дерижан.

Работата със съдържанието на антологията чисто фактологично откроява и второто ниво на избор: Стихотворението *Желание* е избрано измежду 21 творби на Яворов, сред които *Чудак*, *Сенки*, *Родина*, *Напразно*, *майко*, *Песен на песента ми*. При Теодор Траянов са пренебрегнати текстове като *В родния лес* и *Тайната на Струма*, при Дебелянов *Спи градът* и *Помниш ли, помниш ли* и т.н. Дори поетът Н. Ракитин би могъл да изглежда по-видим и по-оразличен през избор като *Вечерен шум*. И ако го нямаше текста на стихотворението *След бурята*, с неговия толкова пластичен, фин пейзажен рисунък (толкова сетивно наситен, лаконичен и по кирил-христовски откровен ...), самият Ракитин вероятно щеше да отпадне. Както са отпаднали имената на Христо Смирненски, Атанас Далчев, Гео Милев, Елисавета Багряна. Тяхната постпозиция спрямо министерската антология от 1922 г. не обяснява нищо (в пост-позиция са и Фурнаджиев, и Разцветников), но опитайте да откриете в текстовете им тема, мотив, стих, които да съдържат, да подсказват, да оглеждат почерка *Кирил Христов!* И то така, като Яворовото *Желание* оглежда/отразява съня „с отворени очи“ на Кирил Христов, както *Българската реч* помни Вазовото *Българският език*, както *Лудо-то* на Церковски отпраща погледа към *Самодивска китка*, а хайдушката стихия на Ботев и Фурнаджиев вече са постигнали своето съблимно изразяване в епоса *Чеда на Балкана*.

Нито един от изборите на Кирил Христов не би могъл да бъде определен като естетически неиздържан, сриващ или подценяващ поетическия потенциал на дадения автор. И най-педантичната деконструкция не би открила в лирическата съобщност и следа от „запалените стрели“ на негацията – българските демони нямат достъп до скрипта на преподавателя. Той демонстрира една богато устроена национална лирика, която е преводаима, която, без да губи националноспецифичното си звучене, е в ясна съотнесеност с най-значимите постижения на европейската поезия и съответно притежава свой, легитимен списък на имена. Обратно на Пенчо-Славейковия *Остров на блажените* скриптът на Кирил Христов не мистифицира себе си като другите, нито своето като целостта на българското лирическо случване. Преподавателят не може да играе, той обучава по естетика. Екзактно,

с академичната прецизност на литературен историк, той открива и подрежда, превежда чуждите гласове като/през своя глас. В пражките лекциите по български език списъкът от 9 имена е криптограма, която изговаря едно единствено име: ИМЕТО СПИСЪК на българската литература.

За „36 часа през двата семестъра моите ученици научават езика и изучаването на нашите автори не представлява никаква трудност за тях“... гордее се преподавателят и не можем да отречем, че е прав.

Няма как да твърдим и че записките от архива на филолога преподавател са пренаписали *Разказа* за поета. Безспорно обаче разбрахме защо лавината от нарастващи текстове никога няма да спре. Другите си имат д-р Кръстев, проф. Ив. Шишманов, проф. М. Арнаудов.... Кирил Христов може да разчита само на един литературен историк и той мащабно и с размах е изпреварил всяка наша стъпка.

Цитирана литература

- Ржехачек 1997: Ржехачек, Л. Чешкият научен принос за изследването на българския език. In: *Прага и българската филология*. София 1997, 5-25. [1997: Rzhchachek, L.: Cheshkiyat nauchen prinos za izsledvaneto na balgarskiya ezik. In: Praga i balgarskata filologiya. Sofiya 1997, 5-25.]
- Стойков 1948: Стойков, Ст. Ново чешко помагало за изучаване на български език. *Език и литература* 1948, 4, 304-306. [Stoykov, St.: Novo cheshko pomagalo za izuchavane na balgarski ezik. Ezik i literatura 1948, 4, 304-306.]
- Христов 1987: Христов, К. Трепети. Лирическа поезия. София 1987. [Hristov, K.: Trepeti. Liricheska poeziya. Sofiya 1987.]
- Христов 1993: Христов, К. *Бели дяволи*. София 1993. [Hristov, K.: Beli dyavoli. Sofiya 1993.]
- Христов 1997: Христов, К. *Ад в рая. Автобиографичен роман*. София 1997. [Hristov, K.: Ad v raya. Avtobiografichen roman. Sofiya 1997.]
- Христов 1999-2001: Христов, К. *Време и съвременници. Част 1-2*. София 1999; *Част 3*, София 2001. [Христов, К.: *Време и съвременници. Част 1-2*. София 1999; *Част 3*, София 2001.]
- Цанков 1922: *Български поети*. Цанков, Хр. [trad.], София, 1922 г. [] [on-line]: <https://archive.org/details/blgarskipoeti00tsan> [cit. 31-01-2017].

Архив **КИРИЛ ХРИСТОВ** в НБКМ-БИА: дигитални копия на архива в Literární archiv Památníku národního písemnictví (LA PNP).

Weigand 1917: Weigand, Gustav. *Übungsbuch zur bulgarischen Schreibrift in 30 verschiedenen Handschriften; Zugl. Schlüssel zur bulgarischen Grammatik*. Leipzig: Barth, 1917.